

Bouwstenen voor toekomstige cultuureducatie

in de gemeente Leeuwarden

Samenhang, Stem en Structuur

**KUNST
KADE**

Colofon

Bouwstenen voor toekomstige cultuureducatie in de gemeente Leeuwarden
Samenhang, Stem en Structuur

Youssra Laftih
Maaïke Mosterd
Dr. Johan Kolsteeg

Groningen, juni 2025: Groningen Institute for the Study of Culture (ICOG)

Foto's zijn gemaakt door leerlingen FotoPodium, een TalentOntwikkelProgramma (TOP) van Kunstcade. Begeleiding door fotografen: Willy Sybesma, Vincent Schiphorst, Marieke Balk, Siska Alkema, Yvonne Feijten, Tessa Reitsma en Yvonne Bleijinga i.s.m. Fries Museum. Fotografen: Lucas Kemper, Ana Paunovik, David Vroom en Aron Weidenaar

rijksuniversiteit
groningen

faculteit der letteren

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	6
Verantwoording	8
Theoretisch kader	10
Algemene bevindingen	13
Analyse en leerpunten	15
Beantwoording van vraagstuk 1	17
Beantwoording van vraagstuk 2	19
Adviezen	22
Conclusie	24
Bronnen	26

Samenvatting

Dit onderzoek laat zien dat er in de gemeente Leeuwarden veel gebeurt op het gebied van kunst- en cultuureducatie, met name in het primair onderwijs (PO) waar cultuurcoaches zorgen voor continuïteit en aansluiting bij de schoolcontext.

In het voortgezet onderwijs (VO en VSO) is die borging minder sterk: hier blijkt de samenwerking met culturele partners vaak persoonsafhankelijk, en beperkt het cultuuronderwijs zich meestal tot CKV- en kunstvakken. In beide sectoren ligt echter een gedeelde wens: het uitbouwen van een lokaal cultureel ecosysteem waarin scholen, culturele instellingen, beleidsmakers én leerlingen samenkomen in een structureel netwerk.

Het onderzoek onderstreept het belang van een duurzaam netwerk waarin culturele activiteiten meer zijn dan losse ervaringen: het zijn bouwstenen van een leertraject. Structurele netwerken dragen bij aan

- verankering van cultuureducatie in beleid en schoolpraktijk
- duurzame relaties tussen scholen en lokale aanbieders
- professionalisering en kennisdeling onder leerkrachten en docenten
- ruimte voor leerlingzeggenschap en co-creatie

Zulke netwerken bieden bovendien een antwoord op het risico van versnippering en vrijblijvendheid dat op de loer ligt wanneer cultuuronderwijs afhankelijk blijft van individuele docenten. In plaats daarvan ontstaat een gedeeld eigenaarschap waarin ook schoolleiding en bestuur betrokken zijn. Een dergelijk netwerk functioneert als een dynamisch ecosysteem dat zich aanpast aan lokale behoeften en veranderende maatschappelijke thema's.

Hoewel culturele activiteiten vaak worden gezien als waardevolle ervaringen of "prikkelers", is het essentieel dat ze ook worden erkend als volwaardige leeractiviteiten. Het is daarom raadzaam om cultuureducatie niet alleen te zien als creatief of expressief, maar ook als intellectueel uitdagend en ingebed in leerdoelen, schoolbrede thema's en reflectieopdrachten.

De uitdaging is om initiatieven duurzaam met elkaar te verbinden, niet alleen praktisch, maar ook beleidsmatig en inhoudelijk. Daarom moeten structurele netwerken niet worden gezien als overlegmomenten, maar als leeromgevingen op zich: plekken waar docenten, directies, culturele partners en leerlingen elkaar vinden in gedeelde ambities, visies en praktijk.

Inleiding

De organisatie Kunstkade is het centrale punt in de gemeente Leeuwarden op het gebied van kunsteducatie. Kunstkade ondersteunt scholen, verbindt hen met culturele instellingen en geeft inwoners van de gemeente Leeuwarden de kans om kennis te maken met kunst en cultuur.

Kunstkade is tevens in de gemeente Leeuwarden de penvoerder van het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit*. Kunstkade zal de derde tranche van dit project, CmK3, per 30 juni 2025 afronden. Ter voorbereiding van CmK4 wil Kunstkade twee vraagstukken laten uitvoeren.

In de gemeente Leeuwarden speelt Kunstkade een belangrijke rol in het ondersteunen en stimuleren van kunst- en cultuureducatie zowel binnen het primair onderwijs (PO) als het voortgezet onderwijs (VO) en MBO. De afgelopen jaren is er veel werk verzet om scholen te verbinden met lokale culturele aanbieders. Toch signaleert Kunstkade dat de samenwerking tussen scholen en hun directe culturele omgeving nog verder kan worden versterkt en dat het aanbod diverser kan. Daarnaast blijkt het vaak lastig om, zeker in het voortgezet onderwijs, directies en besturen actief te betrekken bij kunst- en cultuuronderwijs. Het contact loopt nu voornamelijk via cultuurcoördinatoren en CKV- en Kunstvakdocenten, maar het besef is er dat voor samenhangend cultuuronderwijs schooldirecties en een kunst- en cultuurbeleid nodig zijn op de scholen.

Verder sluit het onderzoek aan bij het concept “denken in culturele leer-ecosystemen”, waarin wordt uitgegaan van een samenhangend netwerk van leeromgevingen rond de leerling, met nadruk op samenwerking, leerlingzeggenschap en gelijke kansen.

Hieronder worden de vragen die Kunstkade heeft gesteld kort besproken.

Vraagstuk 1:

De culturele omgeving van PO- en VO-scholen willen we beter in kaart brengen. De situatie wordt nu gezien als verschillend per wijk of dorp, en het aanbod als overwegend Westers. Er is behoefte aan verbreding van het aanbod, en daarvoor is het nodig beter zicht te krijgen op wat er cultureel speelt en wat

in de gebruikelijke institutionele netwerken niet goed zichtbaar is. Men verwacht dat dit scholen meer inzicht kan geven in wat er in de directe omgeving leeft en kansen kan geven voor nieuwe samenwerkingen met de culturele omgeving, die complexer is dan Kunstkade en de scholen nu kunnen overzien.

De onderzoeksvraag is:

Welke kansen liggen er voor de 58 basisscholen en 19 middelbare scholen in de gemeente Leeuwarden om samen te werken met hun directe culturele omgeving?

Deelvragen:

1. Waaruit bestaan de huidige samenwerkingen van de scholen (PO&VO) met betrekking tot hun directe culturele omgeving?
2. Waar liggen (per school) kansen om deze omgeving te vergroten en tevens de inhoud van het aanbod van te verbreden? Welke cultuuraanbieders bevinden zich rond een school?
3. Eventueel: Aanbeveling hoe deze kansen met de scholen te delen.

Vraagstuk 2:

Het tweede vraagstuk betreft hoe directies en besturen in het VO graag door Kunstkade betrokken zouden willen worden op het gebied van kunst- en cultuureducatie.

De onderzoeksvraag is:

Hoe kan team VO van Kunstkade op een school inhoudelijk contact krijgen met – naast de CKV- en kunstvakdocent – de directie en/of het bestuur?

Deelvragen:

1. Wie zijn de huidige contactpersonen voor Kunstkade op de verschillende scholen?
2. Waar ligt de behoefte van Kunstkade als het gaat om betrokkenheid van directies en/of besturen op het beleid cultuureducatie? Is er draagvlak voor een intensiever contact?
3. Waar ligt de behoefte van de directie en/of het bestuur als het gaat om betrokkenheid op het beleid cultuureducatie?
4. Welke rol is er volgens Kunstkade en directie en/of het bestuur van de school weggelegd voor CKV- en kunstvakdocenten?
5. Hoe komen deze partijen tot een werkbaar en inhoudelijk sterke samenwerking? (aanbevelingen)

Voor dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatieve, praktijkgerichte benadering, passend bij de onderzoeksvragen en het doel van Kunstkade. Kunstkade wil graag inzicht in ervaringen, perspectieven, wensen en behoeften van betrokken actoren binnen het culturele leerecosysteem van scholen in de gemeente Leeuwarden.

De keuze voor een kwalitatieve aanpak is gebaseerd op de aard van de onderzoeksvragen, die vragen om verdieping in:

- De huidige samenwerking tussen PO- en VO-scholen en hun culturele omgeving (Vraagstuk 1)
- De positie van directies en besturen in het vormgeven van cultuuronderwijs in het VO (Vraagstuk 2)

Daarnaast sluit deze aanpak goed aan bij het doel van het onderzoek: het bieden van praktische aanbevelingen voor Kunstkade richting CmK4, vastgelegd in het visiestuk van Kunstkade *Cultuureducatie met Kwaliteit* 2025-2028.

Verantwoording

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van de volgende methoden: interviews/gesprekken en documentanalyses.

De belangrijkste bron van informatie zijn de semi-gestructureerde interviews met diverse stakeholders. Deze methode biedt de mogelijkheid om gericht door te vragen, terwijl er toch ruimte blijft voor eigen inbreng van de geïnterviewden.

De respondenten

- *Directieleden van VO-scholen* Om inzicht te krijgen in hun huidige betrokkenheid bij cultuureducatie, hun behoeften en mogelijkheden voor versterkt contact met Kunstkade.
- *CKV- en kunstvakdocenten in het VO* Omdat zij nu vaak de belangrijkste contactpersonen zijn voor Kunstkade, bieden zij waardevolle inzichten in de uitvoeringspraktijk van cultuuronderwijs.
- *PO-teamleden van Kunstkade* Om te achterhalen hoe zij de huidige stand van zaken zien op het gebied van samenwerking tussen basisscholen en culturele partners.
- *Cultuurcoördinatoren VO* Gezien hun rol als schakel tussen scholen en culturele instellingen, kunnen zij waardevolle informatie geven over bestaande samenwerkingen, kansen en belemmeringen.

Verantwoording voor selectie respondenten

Kunstkade heeft bij het opstellen van de lijst van contactpersonen bij VO-scholen in eerste instantie geselecteerd op scholen waar ze op het moment weinig contact mee hebben en weinig informatie van ontvangen. Hierbij is ook gekeken naar de diversiteit van VO-scholen met betrekking tot de niveaus die zij bieden (VSO, VMBO, Atheneum en Gymnasium). Daarnaast is er een reservelijst opgesteld voor als er geen contact te krijgen was met personen op de eerste lijst.

Ethische overwegingen

De respondenten zijn vooraf geïnformeerd door

Kunstkade over het doel van het onderzoek. Zowel bij de uitnodigingen voor de interviews via de mail als mondeling voorafgaand aan het interview is dit nogmaals uitgelegd aan de respondenten. Daarnaast is deelname vrijwillig. De interviews worden opgenomen indien de respondent daarmee instemt, ook worden gegevens geanonimiseerd verwerkt. Uitspraken worden niet gerelateerd aan individuele respondenten, wel wordt de functiecategorie van een respondent vermeld. Het benaderen van leerlingen zelf was binnen de ethische kaders van dit onderzoek niet mogelijk.

De procedure is conform de ethische code van de Letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen.

Documentanalyse

Naast de interviews is er gebruik gemaakt van documentenanalyse om context en recente achtergrondinformatie te verzamelen op het gebied van kunst- en cultuureducatie. Hiervoor zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- Culturele kaart van Kunstkade: Overzicht van bestaande samenwerkingspartners van scholen.
- Evi-data: Gegevens over de huidige stand van cultuureducatie op scholen in de gemeente Leeuwarden.
- Beleidsdocumenten van Kunstkade: Onder andere het Jaarplan 2024 en het Projectplan CmK4.
- Relevante LKCA-publicaties:
 - 'Wat is een leerecosysteem?'
 - 'Kansen en barrières voor een inclusiever cultuurecosysteem'
 - 'Versterken wat er al is'
 - 'Nieuwe Fundamenten voor Cultuureducatie'
 - 'De stem van het kind'
 - 'Leerecosystemen vanuit een complex dynamisch systeem perspectief'

Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste theoretische en beleidsmatige uitgangspunten geschetst die richting geven aan dit onderzoek. Het kader is opgebouwd rond drie centrale thema's:

1. het cultureel leerecosysteem als ordeningsmodel,
2. de rol van leerlingzeggenschap en gelijke kansen, en
3. het belang van beleidsmatige verankering van cultuureducatie binnen het onderwijs.

Deze kaders helpen bij het analyseren van de huidige situatie en bij het formuleren van aanbevelingen die passen binnen de ambities van Kunstkade en de landelijke ontwikkelingen rond cultuureducatie.

Cultureel leerecosysteem

“In een leerecosysteem zoeken mensen in onderwijs, sociaal domein, zorg, vrije tijd en beleid samen naar wat er nodig is om het culturele systeem écht inclusief te maken. Dat doen zij door met elkaar in gesprek te gaan, door aandacht te geven aan de culturele ontwikkelbehoefte van het individu en door verschillende leermomenten aan elkaar te verbinden.” (*Wat is een leerecosysteem?* LKCA) Deze manier van denken wordt gezien als een alternatief voor vaste programma's of instellingen. In plaats daarvan wordt leren gezien als iets dat plaatsvindt binnen een dynamisch netwerk van formele, non-formele en informele leeromgevingen.

In een cultureel leerecosysteem:

- is leren niet beperkt tot de school, maar vindt het ook plaats in de wijk, de vrije tijd en in samenwerking met culturele en maatschappelijke partner. Dit wordt genoemd door Kunstkade als *Talent Ontwikkel Programma's (TOP)*, die het doel hebben om “leerlingen de mogelijkheid te bieden hun talenten te ontdekken en te ontwikkelen, zowel tijdens schooltijd als in de vrije tijd. Voorbeelden zijn dans, theater en muziek, waarbij leerlingen door kunstvakdocenten worden begeleid.” (*Projectplan CmK4 Kunstkade, 17*)
- zijn scholen, culturele instellingen, ouders, beleidsmakers én leerlingen actieve deelnemers aan het systeem. Dit wordt uitgewerkt door Kunstkade in het *Kunstmenu*: “Alle leerlingen maken kennis met culturele instellingen en kunstdisciplines in Leeuwarden, met specifieke aandacht voor inclusie, diversiteit en de ontwikkelingsfase van de leerlingen.” (*Kunstkade Jaarplan 2025, 11*)

- is sprake van samenwerking en afstemming, waarin lokale context, diversiteit en flexibiliteit een belangrijke rol spelen. Zie hiervoor het jaarplan van Kunstkade over de *Proeftuinen*: “Ontwikkeling van maatwerk en innovatieve programma's met diverse culturele partners en de scholen.” (*Kunstkade Jaarplan 2025, 14*)

Dit model biedt een raamwerk om cultuureducatie breder en inclusiever te organiseren, waarbij verbinding, toegankelijkheid en maatwerk centraal staan. Binnen dit onderzoek biedt het ecosysteemen denken houvast om de bestaande netwerken tussen scholen en hun culturele omgeving te analyseren (vraagstuk 1) én de rol van schoolleiding en beleid hierin te verkennen (vraagstuk 2)

Wat zijn de belangrijkste kenmerken van een cultureel leerecosysteem?

Een leerecosysteem...

...kijkt naar het individu.

Het leerecosysteem werkt niet voor het culturele systeem zelf, maar voor het individu. Iedereen in het leerecosysteem bewandelt een eigen pad om zich cultureel te ontwikkelen. De culturele ontwikkeling van een persoon stopt niet na het bewandelen van het pad, maar gaat verder zodra je de hoek omgaat.

...opent het gesprek.

Het leerecosysteem is een manier van kijken en opent het gesprek. In een duurzaam en gezond ecosysteem ontschotten we de culturele sector en streven we in dialoog naar gelijke kansen voor iedereen. En naar een samenleving waarin alles met elkaar in verbinding staat: van de muzikles op school tot de film thuis op tv en van een pionier uit de wijk tot een culturele koploper. Daarvoor moeten we elkaar blijven ontmoeten en hebben we Cultureel Vermogen nodig. Hierin gaat het niet om wat cultuur is, maar om wat cultuur doet. De verbinding is hiermee ook al snel naar leerecosystemen gemaakt.

...verbindt culturele ontwikkelmomenten.

Wij zien het culturele veld als een ecosysteem voor leren en ontwikkelen. Formeel, informeel en non-formeel leren hebben allemaal invloed op iemands ontwikkeling. In een leerecosysteem weten partijen uit verschillende domeinen elkaar beter te vinden, waardoor zij leerpaden optimaal kunnen benutten. Zo kunnen zij zich verder ontwikkelen vanuit hun eigen identiteit, in aanraking komen met onverwachte spelers en leren van gidsen.

Figuur 1: Bron: *Wat is een leerecosysteem?* (LKCA)

Leerlingzeggenschap en gelijke kansen

Een centrale waarde binnen het leerecosysteem-denken – en binnen de Cultuureducatie met Kwaliteit-programma's – is het streven naar meer zeggenschap voor leerlingen in hun eigen culturele leerproces. Het LKCA benadrukt dat cultuureducatie te vaak wordt vormgegeven voor leerlingen in plaats van met hen, met andere woorden systemisch en top-downdenken is de norm. Dit roept echter weerstand op bij jongeren en kinderen. Onderzoek heeft echter aangetoond dat wanneer de leefwereld van de leerling serieus wordt genomen en centraal wordt gezet in culturele activiteiten, deze veel succesvoller zijn. (*Versterken wat er al is, 2024, 34*).

Leerlingzeggenschap houdt in:

- Leerlingen betrekken bij het kiezen van thema's, vormen of partners binnen cultuureducatie;

- Ruimte geven aan eigen culturele interesses, identiteiten en manieren van uitdrukken;
- Inzetten op actieve participatie, co-creatie en eigenaarschap.

Deze benadering is niet alleen pedagogisch wenselijk, het draagt ook bij aan gelijke kansen, want wanneer leerlingen zich kunnen herkennen in het aanbod, ervaren zij meer aansluiting en betrokkenheid bij de inhoud van het cultuuronderwijs. Dit is met name van belang voor kinderen en jongeren met minder culturele bagage. Kinderen groeien namelijk op met verschillende culturele bagages. Sommigen worden thuis gestimuleerd in kunst en cultuur, terwijl anderen daar nauwelijks mee in aanraking komen. Deze ongelijkheid in culturele ontwikkeling leidt dan tot ongelijke kansen om actief deel te nemen aan cultuur. Om die kloof te verkleinen is een rijk en toegankelijk cultureel leerecosysteem nodig: een netwerk van school, thuis, culturele instellingen en de vrije tijd, waarin elk kind kansen krijgt om cultuur te beleven, maken en ontdekken. Leerlingzeggenschap is daarom een voorwaarde om gelijke kansen in cultuureducatie te realiseren. Het stelt álle leerlingen in staat om zich cultureel te ontwikkelen op een manier die bij hén past, en het helpt om culturele ongelijkheid niet te bestendigen maar juist te doorbreken. (*Nieuwe Fundamenten voor Cultuureducatie, 27-28*)

Beleidsmatige verankering van cultuureducatie

Naast adequate professionals in het onderwijs die leerlingen kunnen inspireren, begeleiden en onderwijzen in kunst en cultuur, is het belangrijk dat zij ondersteuning voelen van de schoolleiding bij het verzorgen van het programma. Gezien de beperkte tijd en ruimte in het onderwijsprogramma is het daarom extra belangrijk dat er integraal wordt gewerkt.

Deze noodzaak tot samenhang vertoont duidelijke parallellen met de inzichten uit het sociaal domein over integraal werken, zoals besproken in het artikel *Integraal werken: nog volop in ontwikkeling* (Verweij 2017) van Movisie. In beide domeinen gaat het om het organiseren van samenhang: tussen beleid, uitvoering en partners, met het oog op de individuen om wie het draait.

Waar Verweij (2017) benadrukt dat integraal

werken vraagt om zowel organisatie-overstijgende samenwerking als klantgericht maatwerk, geldt dat ook voor cultuureducatie binnen scholen. Als cultuuronderwijs alleen gedragen wordt door individuele docenten, blijft het versnipperd en kwetsbaar—vergelijkbaar met hoe hulpverlening zonder beleidsafstemming verkokerd raakt.

Net als in het sociaal domein vraagt beleidsmatige verankering van cultuur in het onderwijs om:

- ruimte en vertrouwen voor professionals (docenten en cultuurcoaches) om samen te werken;
- visievorming op systeemniveau (schoolleiding en bestuur);
- én het centraal stellen van de leerling.

Dit kan uiteen worden gezet in vier componenten van integraal werken in cultuureducatie.

1. Leerlinggerichte component (cliëntperspectief)
2. Pedagogisch-didactische component (methodische afstemming)
3. Organisatorische component (structurele samenwerking)
4. Beleidsmatige component (visie, borging en draagvlak)

(Werkzame elementen bij integraal werken, 2020)

Om continuïteit en kwaliteit verder te waarborgen kan naast het vormen van een visie op cultuureducatie dat wordt opgenomen in het schoolplan, reservering van budget en formatieruimte in de begroting, het beleidsmatig inbedden van cultuureducatie op scholen worden bereikt door middel van:

- werken met doorlopende leerlijnen voor het leergebied en dit af te stemmen met scholen in de omgeving zodat er kan worden samengewerkt;
- een cultuurcoördinator als aanspreekpunt voor het team en voor externen.

(Nieuwe Fundamenten voor Cultuureducatie, 131-132)

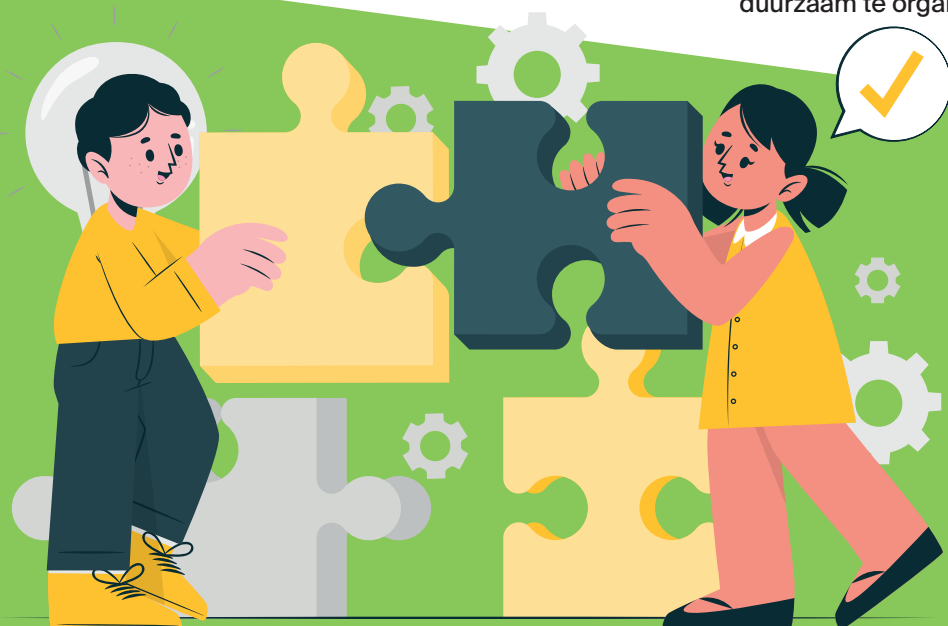
Kunstkade benoemt in haar CmK4 projectplan en jaarplannen 2024-2025 dat zij in het VO explicieter wil inzetten op het versterken van relaties met directies en besturen, en op het bevorderen van gedeeld eigenaarschap.

Dit betekent dat scholen zich medeverantwoordelijk voelen én actief betrokken zijn bij de inhoud, organisatie en borging van cultuureducatie, samen met partners zoals cultuurinstellingen of organisaties zoals Kunstkade.

Het gaat dus niet alleen om 'meedoen' of 'uitvoeren', maar om meedenken, meebeslissen én mee-investeren. Scholen zijn in dit model niet langer de eindgebruikers van een aanbod, maar mede-eigenaar van wat cultuureducatie op die school betekent en hoe het wordt vormgegeven. Met andere woorden, cultuuronderwijs is niet iets wat een school 'krijgt' (ontzorgen), maar iets waar de school zélf aan bouwt, samen met anderen.

Voor dit onderzoek betekent dit dat in kaart wordt gebracht:

- hoe de leiding van de school momenteel betrokken zijn bij cultuuronderwijs (vraagstuk 2);
- welke kansen en belemmeringen er zijn om deze betrokkenheid te verdiepen;
- wat Kunstkade nodig heeft om die dialoog duurzaam te organiseren.

Algemene bevindingen

In totaal zijn medewerkers van zes verschillende scholen geïnterviewd. De zes scholen vertegenwoordigen verschillende typen onderwijs, hierdoor is er sprake van een redelijk brede afspiegeling van het VO-veld in de gemeente Leeuwarden.

In lijn met de ethische uitgangspunten van het onderzoek worden respondenten niet met naam genoemd, maar worden alleen functiecategorieën gebruikt.

De scholen in de contactlijst hebben allemaal een bericht gekregen namens Kunstkade, om aan te kondigen dat er een extern onderzoek zou plaatsvinden namens Kunstkade door RUG-medewerkers. Het VO-team van Kunstkade heeft een selectie gemaakt van scholen die gecontacteerd konden worden. Vanuit deze lijst was er weinig respons. Op het moment dat er is besloten om de reservelijst te raadplegen (ook samengesteld door het VO-team van Kunstkade), was er veel meer respons.

Bevindingen met betrekking tot het VO

Sterke autonomie op schoolniveau: Scholen die positief zijn over hun culturele aanbod geven aan veel vrijheid en autonomie te hebben in de besteding van CJP-gelden (vrijheid van directie). Dit werkt motiverend, maar leidt ook tot grote verschillen tussen scholen voor wat betreft kwaliteit, breedte en leerlingbetrokkenheid. Hier zou een ondersteunde rol voor Kunstkade kunnen ontstaan om deze aspecten meer te stroomlijnen.

Praktische barrières: Tekort aan tijd (voor zowel organisatie als uitvoering). Werkdruk wordt vaak genoemd als reden om geen extra initiatieven te nemen of om niet meer dan nu het geval is met Kunstkade samen te werken. Specifiek VSO: vervoer en spanning rondom externe activiteiten is een drempel. Hier biedt Kunstkade mogelijkheden in.

Kunstkade wordt wisselend beoordeeld:

Sommige docenten zijn zeer tevreden over ondersteuning, contact en aanbod. Andere geven aan dat tijdinvestering en planning (bijvoorbeeld overlegmomenten tijdens toetsperiodes) onhandig zijn. Daarnaast is er de wens om ook kunst- en culturaanbod van buiten de regio te betrekken.

Bevindingen met betrekking tot het PO

In het primair onderwijs (PO) is Kunstkade goed ingebed. Er is sprake van structurele samenwerking met alle PO-scholen in Leeuwarden. Cultuurcoaches zijn met regelmaat op scholen aanwezig (wekelijks), hierdoor kennen zij de context van de school goed. Er zijn vaste programma's zoals Kunstmenu, TOP, Peutermenu. Er is ruimte voor maatwerk, co-creatie en verdieping.

Praktische barrières: Er is tijdsdruk en beperkte capaciteit op scholen. Kunstkade wordt belemmerd door onbekendheid met aanbod of mismatch met leerdoelen. De balans tussen structuur en vernieuwing is nog lastig te vinden. Ook is het aanbod nog niet divers en inclusief genoeg (dit is naar zeggen van Kunstkade zelf). Op het primair onderwijs vervult Kunstkade een hybride rol: regisseur, verbinder, facilitator en bovenal kwaliteitsbewaker.

Reflectie

De bevindingen geven aanleiding tot de volgende nuances.

Hebben de scholen die gereageerd hebben normaal gesproken al goed contact met Kunstkade? Deze indruk wordt bevestigd: veel van de geïnterviewde

scholen hebben al een positieve relatie met Kunst-
kade of zijn actief bezig met cultuurbeleid. Dit roept
de vraag op: hoe wordt de “stille meerderheid”
bereikt die mogelijk minder betrokken is? Met deze
vraag is ook dit onderzoek opgezet, de scholen die
niet gereageerd hebben zullen daarom misschien
ook minder of niet bezig zijn met verbreden van
het aanbod of andere partners hebben. Het is
te overwegen om niet-respondenten via andere
wegen te activeren, bijvoorbeeld in een intensieve
conferentie van een dagdeel.

*Wat zegt het enthousiasme over de relatie met
Kunstkade? Enthousiasme lijkt correlatie te hebben
met eigenaarschap en vertrouwen in de relatie met
Kunstkade. Scholen die het gevoel hebben dat hun*

ideeën gehoord worden, zijn loyaler. Scholen die
meer regeldruk of “extra werk” ervaren, haken af.

De communicatie met het VO verloopt, zoals uit
de interviews blijkt, vaak via individuele CKV- of
kunstvakdocenten. Dit zijn gemotiveerde aanjagers,
maar de relatie is zelden structureel ingebed in
het beleid of op bestuursniveau. Het lijkt door
gesprekken met de docenten, dat het nut van
evaluatiemethoden van Evi niet wordt ingezien.
Uniforme methoden voor reflectie, zoals een
gesprek jaarlijks of per kwartaal kan voor meer
toegevoegde waarde voor de docenten zorgen.
Kunstkade zou dan het draaiboek hebben en het
idee is dan een reflectiegesprek.

Analyse en leerpunten

Les 1: Leerlingparticipatie is wenselijk, maar niet structureel ingebed

In alle interviews werd positief gereageerd op de
vraag of leerlingen mogen meebeslissen over het
culturaanbod. Veel docenten en coördinatoren
gaven aan dat “leerlingen altijd mogen komen met
ideeën”, of “dat ze openstaan voor feedback.” Er
werden enkele voorbeelden genoemd van leerling
initiatieven, zoals museumbezoek, optredens of
meedoen aan proeftuinen. Toch is deze participatie
veelal ad hoc, afhankelijk van individuele leerling
of docent, en niet systematisch ingebed in beleid
en programmaontwikkeling. Een van de scholen
gaf aan vanaf volgend schooljaar te beginnen met
aanwijzen van klassenvertegenwoordigers om de
dialoog te openen. Dit is een goede eerste stap.

De houding van sommige andere bevroegden over
leerling-inbreng is minder positief. Docenten geven
aan dat er een examenprogramma is waar men
aan gebonden is en dit moeilijk samengaat met
veel leerlingeninbreng. De vraag was: hoe kunnen
leerlingen meebeslissen en wordt tegelijkertijd hun
kennis en vaardigheden verbreed?

Verbinding met LKCA-inzichten: De stem van het kind (2024)

Deze houding sluit aan bij wat het LKCA beschrijft
als een systeem dat nog niet structureel ruimte
biedt aan diversiteit in leercontexten. In plaats van
het systeem te organiseren rondom een abstract
idee van ‘de leerling’, benadrukt LKCA het belang
van het bouwen aan lokale leerecosystemen
waarin individuele leerlingen, elk met hun unieke
achtergrond, interesses en leerpaden, serieus
worden genomen. In zo’n ecosysteem is het
essentieel dat leerlingen actief worden betrokken
als mede-vormgevers van cultuureducatie.
Diversiteit wordt hier niet gezien als iets wat moet
worden opgevangen of aangepast, maar juist als
een krachtbron van het systeem zelf.
Daarbij stelt LKCA dat “we juist de diversiteit

moeten zien als de kracht van het leerecosysteem”
(Peeters & Bisschop Boele, 2024, p. 7). Dit vraagt om
een actieve houding: het proactief betrekken van
leerlingen via co-creatie, verbindingen leggen met
hun leefwereld, en het creëren van zogenoemde
‘verbindingzones’ waarin nieuwe relaties kunnen
ontstaan tussen school, wijk en culturele partners.
Daarmee overstijgt je het reactief omarmen van
losse initiatieven - en werk je aan een duurzaam,
inclusief netwerk dat meebeweegt met de
veranderende maatschappij.
“We praten vaak over wat leerlingen moeten leren,
maar weinig met leerlingen over wat ze willen leren.
[...] Meer zeggenschap van leerlingen leidt tot rijker
cultuuronderwijs en andere inzichten.” (LKCA, *De
stem van het kind*, 2024)

Verbinding met LKCA: Versterken wat er al is (2024)

Het document stelt dat echte participatie pas
ontstaat wanneer jongeren als volwaardige partners
worden gezien, met invloed op ontwerp, uitvoering
en evaluatie van cultuuronderwijs. De houding “ze
mogen altijd iets zeggen” weerspiegelt eerder
een passieve benadering van participatie. LKCA
pleit juist voor transformatie van onderwijsculturen
waarin jongeren via hun eigen leefwereld richting
aan het aanbod geven. Het is dus van belang dat
leerlingen zich een volwaardige partner voelen wat
betreft inspraak.

Les 2: Integraal werken en schoolbreed cultuurbeleid

Een opvallende bevinding uit de interviews is dat er
op de meeste geïnterviewde middelbare scholen
weinig tot niet vakoverstijgend gewerkt wordt als het
gaat om cultuureducatie. Hoewel het enthousiasme
voor cultuureducatie onder kunst- en CKV-
docenten groot is, blijft de verbinding met andere
vakken vaak uit. Alleen enkele losse voorbeelden,
zoals de koppeling tussen filosofie en cultuur of
projectweken waarin enkele vakken verbonden
werden, kwamen in de gesprekken aan bod.

Structurele, schoolbrede samenwerkingen konden op basis van de gevoerde interviews nauwelijks worden gevonden. Tegelijkertijd benoemen meerdere docenten dat leerlingen de verbinding tussen vakken vaak niet zelf maken.

In verschillende interviews kwamen dingen naar voren zoals: “thema’s blijven heel erg losstaan van elkaar” en “leerlingen maken niet vanzelf de koppeling met andere vakken.” Thema’s zoals erfgoed, burgerschap, identiteit of maatschappelijke kwesties komen in verschillende vakken terug, maar worden door leerlingen niet als een samenhangend geheel ervaren. Docenten zien daardoor kansen om thema’s als burgerschap, mediawijsheid en maatschappelijke betrokkenheid integraal aan te pakken, waarbij kunst en cultuur een verbindende rol kunnen spelen.

Deze observatie sluit nauw aan bij het pleidooi van het LKCA om te werken vanuit *verbindingszones*, waarbij scholen cultuur niet los zien als een apart domein, maar als iets dat het leren in andere vakken kan verdiepen en verbinden. Een ecosysteem waarin in verschillende vakken samenwerken en cultuur daaraan bijdraagt, maakt de leerervaring voor leerlingen betekenisvoller.

Les 3: De behoefte aan een lokaal cultureel leerecosysteem

Een belangrijke rode draad in zowel interviews als de literatuur is de behoefte aan een lokaal cultureel ecosysteem waarin scholen, culturele aanbieders, beleidsmakers en de omgeving structureel samenwerken. Een algemene behoefte die in interviews

naar boven kwam is het uitwisselen van kennis. Netwerk gerelateerde evenementen zouden volgens veel bevroegden een goed idee zijn. Een cultuurcoördinator vertelt: “Zij (Kunstkade) hebben die netwerken en zijn de vraagbaak. Daar ligt voor mij wel hun kracht. Zij halen iedereen bij elkaar. Ik kom daar om te speeddaten. Ik heb al deze ideeën. En collega’s komen met ideeën. En dan kun je zeggen. Kan ik eens met jullie speeddaten? Wie zou daaraan mee willen werken?”

Onderwerpen waarover nu veel vragen heersen zijn: de huidige mogelijkheden rond subsidies, CJP-gelden, visies van andere scholen, etc. Deze netwerken dragen bij aan duurzaam cultuur- onderwijs dat is verankerd in de lokale context. Zo sluit het cultuuronderwijs aan bij de leefwereld van kinderen en jongeren, waarbij het rekening houdt met de capaciteiten van scholen zelf.

Verbinding met LKCA

Het LKCA benadrukt in meerdere publicaties (Kennisdossier Culturele leerecosystemen; Versterken wat er al is, 2024) het belang van structurele leerecosystemen, met kenmerken als:

- langdurige samenwerking tussen onderwijs en culturele instellingen;
- ruimte voor leerlingstem en -co-creatie;
- professionele ontwikkeling van leerkrachten/docenten als onderdeel van het netwerk;
- inbedding in wijk, regio of stad (lokaal ecosysteem);
- rol van intermediairs (zoals Kunstkade) als makelaar én inhoudelijk partner.

Beantwoording van vraagstuk 1

Samenwerkingskansen met de directe culturele omgeving in de gemeente Leeuwarden

Binnen het primair onderwijs (PO) in de gemeente Leeuwarden zijn structurele samenwerkingen met culturele omgeving goed geborgd via Kunstkade. De 58 basisscholen nemen deel aan programma’s zoals Kunstmenu, Peutermenu en TOP-programma’s, waarbij lokale culturele instellingen, zelfstandige makers en educatieve afdelingen van musea en podia zijn betrokken. Deze samenwerkingen worden actief ondersteund door cultuurcoaches, die wekelijks op school aanwezig zijn en zorgen voor afstemming op de context van de school en de wijk

In het voortgezet onderwijs (VO) en voortgezet speciaal onderwijs (VSO) ligt de verantwoordelijkheid voor cultuuronderwijs vooral bij individuele CKV/kunstvak-docenten of in het geval bij sommige scholen bij de cultuurcoördinatoren. Hier verschilt de mate van samenwerking met culturele omgeving sterk per school. Sommige scholen maken structureel gebruik van lokale initiatieven (zoals de Harmonie, Neushoorn, Keramiekmuseum Prinsessehof), terwijl andere scholen kiezen voor andere aanbieders zoals Klein Kunstig vanwege hun andere aanpak. Kunstkade speelt een wisselende rol: hoewel de organisatie inhoudelijk wordt gewaardeerd geven meerdere docenten aan dat de samenwerking soms ‘onhandig’ uitkomt. Dit heeft vooral te maken met de hoge werkdruk voor docenten in het VO. Er wordt wel aangegeven dat Kunstkade flexibel is in het afspraken maken.

Op weinig van de bevroegde scholen wordt cultuur integraal verwerkt. Hierdoor worden culturele activiteiten vaak gezien als ervaringen en prikkelingen, maar niet als iets wat daadwerkelijk geleerd wordt. Het idee dat er geleerd kan worden

door cultuureducatie blijft vaak binnen het domein van CKV of kunstvakken, terwijl docenten aangeven dat leerlingen juist moeilijk verbanden leggen tussen maatschappelijke thema’s. Dit beperkt de doorwerking van cultuuronderwijs in het bredere leerproces.

Kansen per schooltype om het ecosysteem te versterken en het aanbod te verbreden

Voor basisscholen (PO)

De sterke structuur via cultuurcoaches biedt basisscholen een uitstekende basis om zich lokaal verder te verdiepen en te verbreden. Door gebruik te maken van bestaande programma’s zoals TOP, en meer kindgestuurde keuzes in te bouwen (bijv. via kindparticipatie of lokale kinderadviesraden), kunnen ervaringen betekenisvoller worden.

Wijkgericht werken: zoals Kunstkade ook benoemt, kunnen scholen beter aansluiten bij thema’s of instellingen in je directe omgeving. Bijvoorbeeld door samen te werken met wijkgebouwen, lokale kunstenaars, jongerencentra of bibliotheken. Deze verbindingen sluiten aan bij de ideeën van het PO-team van Kunstkade over hoe de directe leeromgeving kan worden betrokken bij het primair onderwijs.

Buitenschoolse verbindingen: door cultuuronderwijs aan te laten sluiten op naschoolse activiteiten (School & Omgeving, verlengde schooldag).

Betrekken van jonge en nieuwe aanbieders: zoals Meeuw Jonge Theatremakers, Stoereloer, of initiatieven rond erfgoed die wellicht nog niet in het standaardmenu staan.

Voor middelbare scholen (VO en VSO)

Hier liggen de kansen vooral in het beter structureren van samenwerkingen, en in het opbouwen van een cultuur ecosysteem rondom de school.

Stimuleer integraal vakbreed te werken: Bijvoorbeeld door cultuur te koppelen aan maatschappelijke

thema's. Hiervoor is afstemming tussen vakgroepen en cultuurcoördinatoren nodig.

Verbind scholen aan lokale projecten: Denk aan LUNA (lichtkunst), Arcadia (wandelde bos), of het Keramiekmuseum. Dit soort projecten lenen zich voor interdisciplinair insteken en kunnen leerlingen letterlijk in contact brengen met de culturele omgeving.

Faciliteer leerlingparticipatie: Geef leerlingen een stem in het aanbod - via reflectieverslagen, keuzesessies of het opzetten van leerlingcommissies voor cultuur. Vooral in VSO zijn ze hier al voorzichtig mee aan het experimenteren (bijvoorbeeld door de circusschool in te zetten op verzoek van een leerling).

Gebruik regionale netwerken en ondersteuners: Kunstwerk en organisaties zoals de Schrijvers-centrale kunnen specifieke ondersteuning bieden en zorgen voor kwaliteit. Kunstcade zou deze partijen nog actiever in het zicht kunnen brengen van scholen.

Verbreden van huidige 'Westerse' aanbod

Kunstcade onderkent dat het huidige cultuuraanbod sterk Westers georiënteerd is. Het verbreden van dit aanbod vraagt meer dan alleen het toevoegen van 'cultureel diverse' programma's en activiteiten; het vereist een fundamentele heroriëntatie op wat cultuureducatie is, kan zijn en voor wie ze bedoeld is.

Dit sluit aan een publicatie van LKCA waarin wordt gezegd dat de huidige "perspectieven op cultuureducatie, die heel erg gedomineerd worden door Westers denken, zijn er ook andere perspectieven mogelijk. In ons huidige cultuuronderwijs wordt nog nauwelijks gebruik gemaakt van uitingen uit andere landen en werelddelen dan Europa en Noord-Amerika, en is weinig ruimte voor de manier waarop tradities en gebruiken bij andere culturen geuit, verankerd en ingezet worden." (*Nieuwe Fundamenten voor Cultuureducatie*, 16)

Omdat leerlingen zelf het antwoord op deze vraag belichamen in hun dagelijkse praktijk van culturele betekenisgeving is het onontbeerlijk een contact met hen op te bouwen over dit onderwerp. Niet alleen om in het leer- ecosysteem hun bijdrage te verzekeren, maar ook om via nader verdiepend onderzoek de essentie van de culturele diversiteit in

de lokale context en de betekenis van cultuur voor de leerlingen goed te begrijpen.

Het ligt voor de hand dat voor deze uitdaging de deelname van de scholen nodig is. Het onderwerp zelf, "de betekenis van cultuur in je leven", zou bijvoorbeeld gethematiseerd kunnen worden in een integraal project, zoals hierboven beschreven.

Tijdsdruk en -gebrek in het onderwijs

Zowel coördinatoren als docenten geven aan dat er binnen de huidige onderwijspraktijk weinig ruimte is om nieuwe vormen van samenwerking of participatie te ontwikkelen, hoe wenselijk deze ook worden gevonden. Dit gebrek aan tijd belemmert met name initiatieven op het gebied van leerlingbetrokkenheid, integraal werken en het opzetten van duurzame, structurele samenwerkingen. Kunstcade kan in dit vraagstuk een belangrijke rol spelen door scholen te ondersteunen bij het verminderen van werkdruk en het bieden van praktische hulp bij afstemming, planning en uitvoering. Door als intermediair niet alleen inhoudelijke, maar ook organisatorische ondersteuning te bieden, kunnen bestaande ambities rondom cultuureducatie daadwerkelijk tot uitvoering komen.

Beantwoording van vraagstuk 2

Samenwerking op beleidsniveau: hoe kan Kunstcade in contact komen met directie en bestuur?

In de praktijk zijn het vooral CKV-docenten of cultuurcoördinatoren die het eerste aanspreekpunt zijn voor Kunstcade binnen het voortgezet onderwijs. Deze docenten zijn vaak inhoudelijk betrokken en enthousiast, en bepalen in veel gevallen zelfstandig het cultuuraanbod op school. Zij hebben een grote mate van autonomie, vooral op kleinere scholen of binnen specifieke afdelingen (zoals gymnasia of VSO's). In sommige gevallen ligt de volledige organisatie van cultuurprojecten bij één docent.

Structureel contact met directie of bestuur komt nauwelijks voor. Uit de interviews blijkt dat Kunstcade vaak afhankelijk is van het netwerk of de persoonlijke relatie met deze cultuurdocenten. Hierdoor ontbreekt soms het bredere schoolperspectief of strategisch draagvlak dat nodig is om cultuuronderwijs schoolbreed te positioneren.

Waar ligt de behoefte van de directie en/of het bestuur als het gaat om betrokkenheid op het beleid cultuureducatie?

In het gesprek met een schoolleider komt duidelijk naar voren dat er behoefte is aan ondersteuning bij het ontwikkelen van een samenhangend cultuurbeleid. De respondent benadrukt dat dit niet per se op schoolniveau hoeft te gebeuren, maar dat het ook effectief kan zijn om koepelbreed na te denken over thema's. Daarbij is voor Kunstcade een duidelijke rol als sparringpartner of begeleider te zien. Samenkomsten van een koepel met coördinatoren en/of schoolleiding met een extern persoon van Kunstcade om de verschillende ideeën samen te brengen met kennis over kunst- en cultuureducatie.

De rector benoemt verder dat cultuuronderwijs nu vaak op vrijwillige basis draait bij enthousiaste docenten. Om dit structureel te borgen, is beleid en afstemming met andere vakken (zoals burgerschap, filosofie of Nederlands) nodig. De bereidheid om Kunstcade hierin een rol te geven is aanwezig, mits de ondersteuning concreet en praktisch is ingericht.

Welke rol is er volgens Kunstcade en directie en/of het bestuur van de school weggelegd voor CKV- en kunstvakdocenten?

De kunstvakdocenten worden breed erkend als inhoudelijke experts én trekkers van het cultuuronderwijs op school. Zowel Kunstcade als de schoolleiding zien hen als essentieel, maar signaleren ook dat zij vaak alleen staan. Hun rol kan effectiever worden als zij ondersteund worden in het formuleren van visie, het afstemmen met collega's uit andere vakken, en het maken van verbindingen met externe partners.

Kunstcade kan hierin een brugfunctie vervullen: enerzijds door de expertise van deze docenten te benutten, anderzijds door hen te verbinden met de schoolleiding en te ondersteunen in beleidsontwikkeling.

Hoe komen deze partijen tot een werkbare en inhoudelijk sterke samenwerking?

Ontwikkel samen cultuurbeleidsplannen: Kunstcade kan scholen ondersteunen bij het opstellen van een cultuurvisie waarin de verbinding wordt gelegd met bredere onderwijsthema's (zoals burgerschap, identiteit, diversiteit, duurzaamheid).

Creëer overlegstructuren met meerdere lagen van de school: In plaats van alleen met CKV-docenten te spreken, kan Kunstcade per school een cultuurtafel of werkgroep initiëren waarin ook de schoolleiding of een teamleider zit.

Werk koepelbreed waar nodig: Het ontwikkelen van cultuurbeleid kan binnen een scholengemeenschap of bestuur efficiënter en effectiever zijn. Deze geluiden kwamen ook vanuit de andere scholen. Kunstkade kan hierin het proces begeleiden en faciliteren.

Ontzorg en borg eigenaarschap tegelijkertijd: Net als in het basisonderwijs (waar cultuurcoaches structureel aanwezig zijn), kan Kunstkade in het VO een ondersteunende en makelende rol spelen – mits dit weinig extra tijdsinvestering vraagt van de schoolleiding. Ontzorging mag niet leiden tot verlies van betrokkenheid. Zoals Kunstkade zelf beschrijft in *Jaarplan 2025* ligt hier de uitdaging. Kunstkade wordt zeer gewaardeerd, net als de inzet van cultuurcoaches, maar het risico bestaat dat de ondersteuning als vanzelfsprekend wordt beschouwd. Wanneer eigenaarschap afneemt, neemt ook de impact en kwaliteit van cultuureducatie af. Initiatieven zoals proeftuinen of beleidskaders kunnen hierbij helpen. Het is wel van belang om in te zien dat dit een lastige balans is voor de Kunstkade. Enerzijds is ontzorging voor scholen een belangrijk punt, anderzijds is autonomie voor de coördinatoren ook van belang. Dit eigenaarschap en zelfbeschikking over culturele activiteiten kiezen, kan in contrast staan met volledige ontzorging. Daarom moet Kunstkade continu zoeken naar een zorgvuldige balans:

- Scholen blijven aanmoedigen om vanuit hun eigen visie keuzes te maken;
- Tegelijkertijd ontwikkelde materialen, trainingen en lesvoorbeelden aanbieden die het verbinden van kunst en cultuur met andere vakken vergemakkelijken;
- Daarnaast ruimte bieden voor maatwerk en verdieping, waarbij scholen zelf kunnen bepalen welke culturele partners, thema's of vormen aansluiten bij hun profiel. Hieruit spreekt de groeiende wens van scholen om meer samenhang en aansluiting bij hun eigen onderwijsvisie.

Sluit aan bij strategische doelen van de school: Kunstkade vergroot haar kans op bestuurlijke betrokkenheid als zij cultuur koppelt aan bestaande ambities, zoals inclusie, persoonsvorming, school-profilering of sociaal-emotionele ontwikkeling.

Samengevat

Ambities die door Kunstkade worden geformuleerd op het gebied van integrale inbedding van cultuur en vernieuwde netwerkvorming worden door respondenten positief ontvangen. Dit onderzoek geeft nader zicht op de invulling van deze ambities. De uitgangspositie van Kunstkade is positief en de organisatie heeft de kans om in het VO – net als in het PO – inhoud te geven aan een strategische en hybride rol als **aanjager, facilitator en kwaliteitsbewaker**. Niet door volledige regie over te nemen, maar door scholen te ondersteunen in het ontwikkelen én realiseren van hun eigen cultuurbeleid. Die ondersteuning moet inspirerend en praktisch zijn, met voldoende ruimte voor eigen keuzes. Zo ontstaat een werkbare én inhoudelijk sterke samenwerking, waarin zowel betrokkenheid als duurzaamheid geborgd zijn.

Adviezen

Versterk directe en structurele leerlingparticipatie

In lijn met de uitgangspunten uit de *Wegwijzer Cultuurparticipatie* van LKCA (2020), bevelen we aan om scholen en culturele aanbieders te ondersteunen bij het creëren van participatieve werkvormen. De leerlingstem moet dus meer naar voren komen in beleidsvorming. Dit komt ook overeen met de publicatie van LKCA *De stem van de leerling* (2024). Een school gaf aan vanaf volgend jaar klassenvertegenwoordigers te gaan implementeren. Dit zou een mooie opening kunnen zijn om het huidige cultuuraanbod op de school bespreekbaar te maken. Alhoewel klassenvertegenwoordigers natuurlijk een goede eerste stap zijn, kunnen hierdoor leerlingen die minder betrokken zijn alsnog buiten beeld blijven. Directe vormen van participatie zijn wenselijker, zoals wisselende leerling panels (bijvoorbeeld per project/thema). Andere consultatie methoden zijn co-creatie, bijvoorbeeld in een integraal thema over de betekenis van cultuur, of routinematige check-ins in de klassen. Deze manieren zijn allemaal opties voor het waarborgen van directe participatie van de leerlingen.

De wil en openheid zijn er - een belangrijke eerste stap. Om daadwerkelijk diversificatie en de stem van de leerling te verwelkomen, is het toevoegen van structurele vormen dus van essentieel belang.

Ondersteun integraal werken binnen de leerdoelen

Op basis van deze inzichten is het aan te bevelen dat Kunstkade, in samenwerking met schoolbesturen, onderzoekt hoe vakoverstijgend werken ondersteund kan worden, zowel inhoudelijk (via gedeelde thema's en lesontwerpen) als structureel (via tijd, format en directie betrokkenheid). Dit is in lijn met de ambitie voor het programma CmK4 (p. 18) Het is wenselijk dat Kunstkade voor de ontwikkeling van een cultuur leerecosysteem praktische handreikingen voor scholen ontwikkelt.

Bouw een duurzaam lokaal cultuurnetwerk

Kunstkade kan het initiatief nemen tot het opzetten van een structureel netwerk voor scholen (PO/VO), culturele aanbieders, beleidsmakers en intermediairs, waarin regelmatig kennis en ervaring worden uitgewisseld. Dit is een concrete invulling van de ambitie van Kunstkade om bestaande overleggen te herijken, zoals genoemd in het projectplan voor CmK4 (p. 22) Dit vernieuwde netwerk fungeert als ecosysteem waarin onderwijs en cultuur samen beleid vormgeven, elkaar inspireren en concrete activiteiten plannen. Het netwerk moet niet ad hoc zijn, maar duurzaam en ingebed in de regio.

Bied praktische ondersteuning bij tijdsdruk en implementatie

In lijn met het gedachtegoed van het LKCA over lokale leerecosystemen (2024), bevelen we aan dat Kunstkade de volgende rollen op zich neemt:

- het ontwikkelen en verspreiden van kant-en-klare formats, lesideeën en thematische projecten die direct aansluiten bij bestaande curricula;

- het faciliteren van integrale samenwerking, bijvoorbeeld door docenten te koppelen of gedeelde thematische lijnen aan te bieden;
- het stimuleren van leerlingbetrokkenheid als co-creatieve werkvorm die niet alleen zeggenschap vergroot, maar ook ontwikkeltijd kan verminderen;
- het organiseren van kennisuitwisseling tussen scholen over praktische oplossingen voor tijdsgebrek en integratie van cultuur in het lesrooster.

Door in te zetten op deze vormen van ondersteuning helpt Kunstkade om cultuureducatie haalbaar en uitvoerbaar te maken binnen de bestaande onderwijspraktijk. Het erkennen van tijdsdruk, en daarop gericht handelen, is essentieel voor duurzame verandering.

Daarnaast zien wij een groeilijn voor ons waarin de rol van Kunstkade verschuift van ontzorgen naar het stimuleren van meer eigenaarschap bij scholen.

Om deze ontwikkeling te laten slagen, is het belangrijk dat deze fasering expliciet wordt gemaakt en bespreekbaar is binnen de samenwerking. Dat kan als volgt:

Fase	Rol Kunstkade	Rol school
Start	Initiatiefnemer, organisator	Meedoend, lerend
Midden	Meedenkend, coachend	Beslissend, organiserend
Volwassen fase	Ondersteunend bij visie en reflectie	Leidend, zelf organiseren

Omarm 'affirmative sabotage' als kompas voor een inclusieve cultuureducatiepraktijk

Om het cultuuraanbod betekenisvol te verbreden en minder uitsluitend westers te maken, kan Kunstkade zich laten inspireren door de visie van postkoloniale denker Gayatri Spivak, zoals aangehaald door hoogleraar cultuureducatie Edwin van Meerkerk. (van Meerkerk, 2025; Spivak 2013) Spivak introduceerde het concept affirmative sabotage: een pleidooi voor het kritisch bevragen én binnenuit transformeren van dominante systemen zoals het onderwijs, zodat er ruimte gecreëren kan worden voor andere manieren van weten, voelen en leren. In cultuureducatie betekent dit dat Kunstkade scholen, docenten en leerlingen stimuleert om niet slechts binnen bestaande (westerse, cognitieve, schoolse) kaders te blijven, maar actief op zoek te

gaan naar meervoudige perspectieven en vormen van expressie—inclusief tradities, talen en werkwijzen die structureel ondervertegenwoordigd zijn.

Om deze esthetisch én pedagogisch radicale benadering in praktijk te brengen, adviseren we:

1. Gebruik Spivak's idee van affirmative sabotage als inhoudelijke richtingaanwijzer

Stel jezelf en je partners de vraag: Welke stemmen ontbreken in ons aanbod? Welke vormen van weten of maken worden uitgesloten of gemarginaliseerd? En belangrijker: Hoe kunnen we binnen bestaande structuren ruimte maken voor het 'andere' zonder het te normaliseren of te absorberen in bestaande categorieën?

2. Benader cultuureducatie als oefening in 'anders'-zijn en 'anders'-kijken Stimuleer programma's die niet alleen expressie aanleren, maar leerlingen uitdagen om hun wereldbeeld te bevragen. Wat beschouwen zij als 'mooi', 'kunst', of 'van waarde'? Wie bepaalt dat eigenlijk?

3. Werk samen met makers die van binnenuit systemen bevragen Betrek kunstenaars, collectieven en cultuurdragers die werken op het snijvlak van identiteit, representatie en maatschappelijke verandering—denk aan spoken

word-artiesten, queer makers, digitale kunstenaars, grassroots-organisaties of erfgoedbewakers uit niet-westerse gemeenschappen.

4. Ga ongemakkelijkheden niet uit de weg

Affirmative sabotage is geen quick fix. Het vraagt om twijfel toelaten, macht bevragen en ruimte maken voor het onbekende. Kunstkade kan in haar rol als netwerkregisseur het gesprek hierover aanzwengelen binnen scholen, beleid en partnerschappen.

Door *affirmative sabotage* als leidraad te nemen, erkent Kunstkade dat cultuureducatie méér is dan kennisoverdracht of talentontwikkeling: het is een uitnodiging tot het oefenen van verbeeldingskracht, kritisch bewustzijn en verbondenheid voorbij de grenzen van het bekende.

Conclusie

Dit onderzoek laat zien dat er in de gemeente Leeuwarden al veel gebeurt op het gebied van kunst- en cultuureducatie, met name in het primair onderwijs (PO) waar cultuurcoaches zorgen voor continuïteit en aansluiting bij de schoolcontext.

In het voortgezet onderwijs (VO en VSO) is die borging minder sterk: hier blijkt de samenwerking met culturele partners vaak persoonsafhankelijk, en beperkt het cultuuronderwijs zich meestal tot CKV- en kunstvakken. In beide sectoren ligt echter een gedeelde wens: het uitbouwen van een lokaal cultureel ecosysteem waarin scholen, culturele instellingen, beleidsmakers én leerlingen samenkomen in een structureel netwerk.

Structurele netwerken als motor van duurzame cultuureducatie

De interviews en literatuuronderzoek Met name LKCA-publicaties zoals *Versterken wat er al is* en *Wat is een leerecosysteem?* onderstrepen het belang van een duurzaam netwerk waarin culturele activiteiten meer zijn dan losse ervaringen: het zijn bouwstenen van een leertraject. Structurele netwerken dragen bij aan:

- Verankering van cultuureducatie in beleid en schoolpraktijk
- Duurzame relaties tussen scholen en lokale aanbieders
- Professionalisering en kennisdeling onder leerkrachten en docenten
- Ruimte voor leerlingzeggenschap en co-creatie

Deze netwerken bieden bovendien een antwoord op het risico van versnippering en vrijblijvendheid dat op de loer ligt wanneer cultuuronderwijs afhankelijk blijft van individuele docenten. In plaats daarvan ontstaat een gedeeld eigenaarschap waarin ook schoolleiding en bestuur betrokken zijn. Een dergelijk netwerk functioneert als een dynamisch ecosysteem dat zich aanpast aan lokale behoeften en veranderende maatschappelijke thema's.

Van ervaring naar leren: culturele activiteiten als leerinhoud

Hoewel culturele activiteiten vaak worden gezien als waardevolle ervaringen of “prikkelers”, is het essentieel dat ze ook worden erkend als volwaardige leeractiviteiten. Zoals ook blijkt uit de literatuur over cultuurparticipatie en leerlingbetrokkenheid, zijn betekenisvolle leerervaringen mogelijk wanneer activiteiten worden verbonden aan reflectie, context en kennisopbouw.

Het is daarom raadzaam om cultuureducatie niet alleen te zien als creatief of expressief, maar ook als intellectueel uitdagend. Activiteiten moeten worden ingebed in leerdoelen, schoolbrede thema's en reflectieopdrachten, zodat ze bijdragen aan brede ontwikkeling (bijvoorbeeld kritisch denken, historisch besef, verbeeldingskracht).

Versterk de kracht van het bestaande, maar investeer in verbinding en structuur

De titel van een van de LKCA-publicaties, *Versterken wat er al is*, vat treffend samen waar de sleutel ligt: er zijn veel waardevolle initiatieven, partners en programma's. De uitdaging is nu om die initiatieven duurzaam met elkaar te verbinden, niet alleen praktisch, maar ook beleidsmatig en inhoudelijk. Cultuuronderwijs heeft pas impact als het onderdeel is van het bredere verhaal van de school.

Daarom moeten structurele netwerken niet worden gezien als overlegmomenten, maar als leeromgevingen op zich: plekken waar docenten, directies, culturele partners en leerlingen elkaar vinden in gedeelde ambities, visies en praktijk.

Aanbevelingen

- *Ontwikkel lokale cultuurtafels of ecosysteem-bijeenkomsten* waar scholen, aanbieders en beleidsmakers periodiek kennis uitwisselen;
- *Stimuleer integraal werken* met lesmodules waarin cultuur verbonden wordt aan maatschappelijke en cognitieve thema's;
- *Bied scholen formats en reflectiekaarten aan* om culturele activiteiten pedagogisch en didactisch te verrijken;
- *Bewaak het eigenaarschap van scholen* door hen leidend te maken in de keuze voor partners en

thema's, en Kunstcade in een rol van makelaar, sparringpartner en ondersteuner te positioneren;

- *Koppel culturele activiteiten aan leren* via evaluatie-vormen, leerlingreflectie, presentaties of verdiepende lesopdrachten die aansluiten bij leerdoelen.

Door samen te investeren in een gedeeld ecosysteem wordt cultuuronderwijs niet alleen aantrekkelijk, maar ook duurzaam, betekenisvol en verankerd in de lokale leefwereld van kinderen en jongeren.

Bronnen

Kunstkade. (2025).

ArtTrip - Kunstkade. Kunstkade.
<https://kunstkade.nl/programma/arttrip/>

Kunstkade. (2024). Jaarplan 2025.

https://kunstkade.nl/wp-content/uploads/2024/12/jaarplan_2025__1__compressed.pdf

Kunstkade. (2025).

Cultuureducatie met kwaliteit 2025-2028.

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. (2025). Kennisdossier Culturele leerecosystemen - LKCA.

<https://www.lkca.nl/publicatie/cultureel-leerecosysteem/>

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. (2024).

Nieuwe Fundamenten voor Cultuureducatie. In LKCA Publicaties.
https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/NIEUWE-FUNDAMENTEN-CULTUUREDUCATIE_DIGI_DEF-nov-2024.pdf

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. (2025) Sabotage. Wat doen we als we cultuureducatie doen. In LKCA Cultuur Kapitaal.

<https://www.lkca.nl/opinie/sabotage-wat-we-doen-als-we-cultuureducatie-doen/>

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. (2024).

Versterken wat er al is: Handreiking voor duurzame cultuureducatie op het voortgezet onderwijs. In LKCA Publicaties.

<https://www.lkca.nl/publicatie/versterken-wat-er-al-is/>

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. (z.d.)

Wat is een leerecosysteem. LKCA.
https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/Wat-is-een-leerecosysteem_DEF.pdf

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst. (2020).

Wegwijzer cultuur-participatie. In LKCA Publicaties.
https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2020/03/Wegwijzer-Cultuurparticipatie_digitaal_DEF.pdf

Meerkerk, E.M. van (2024). Sabotage.

Wat we doen als we cultuureducatie doen. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Cultuureducatie aan de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit op vrijdag 22 november 2024.

Movisie. (2017) Integraal werken: nog volop in ontwikkeling. Interview met Sanneke Verweije

<https://www.movisie.nl/artikel/integraal-werken-nog-volop-ontwikkeling>

Van Arum, Silke, Inge Redeker, Lian Stouthard, Sanneke Verweij, Hilde van Xanten. (2020).

Werkzame elementen bij integraal werken. Movisie.
<https://www.movisie.nl/sites/default/files/2020-10/Werkzame-elementen-bij-integraal-werken.pdf>

Peeters, J., & Bisschop Boele, E. (2024).

Leerecosystemen vanuit een complex dynamisch systeemperspectief. LKCA. <https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/Leerecosystemen-vanuit-een-complex-dynamisch-systeemperspectief.pdf>

Spivak, Gayatri Chakravorty. 2013.

An Aesthetic Education in the Era of Globalization. Cambridge, MA: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674257931>

KUNST KADE

Stichting Kunstcade
Achter de Hoven 2, Leeuwarden
© 2025